

Holodomor: Den stora svälten i Ukraina

Mellan hösten 1932 och sommaren 1933 dog flera miljoner människor av svält i det mycket stora land som då hette Sovjetunionen. Svälten var värst i den del av Sovjetunionen som hette Ukrainska socialistiska republiken. Ukraina är sedan år 1991 ett eget självständigt land där många människor nu säger att svälten var ett folkmord styrt av Sovjetunionens ledare Josef Stalin. De kallar den stora svältkatastrofen Holodomor.

Vad hände?

Det är svårt att veta vad som egentligen hände, men det är ännu svårare att veta varför det hände. Berodde svälten på ekonomiska problem som Sovjetunionen fick när de började arbeta med en ny ekonomisk politik som kallades femårsplaner? Orsakade de sovjetiska myndigheterna svälten med flit för att stoppa ukrainarna från att försöka vara självständiga? Eller var orsaken till svälten naturliga, som torka och missväxt?

Femårsplanen

Den sovjetiska partikongressen beslutade år 1927 att börja en ny ekonomisk politik med femårsplaner. Sovjetunionens ledare Josef Stalin ville att Sovjetunionen skulle bli lika modernt som andra länder i den rika världen, och framförallt ville han ha en stark armé. Under den första femårsplanen skulle Sovjetunionen bygga upp fabriker för stora maskiner för att kunna göra militären starkare. Men till detta behövde de pengar och beslutade därför att börja sälja spannmål till andra länder.

För att få tillräckligt mycket spannmål för export måste man göra om de sovjetiska jordbruken. Staten tog över jordbruken och slog ihop flera mindre jordbruk till ett stort kollektivjordbruk och kallade dem kolchoser. Kolchoserna var mycket stora och hade ofta hundratals bönder som arbetande på dem. Kollektivjordbruken skulle producera spannmål, kött och andra jordbruksprodukter åt staten.

Dåligt väder och gamla arbetsmetoder förstörde de första skördarna. Men Stalin skyllde bristen på spannmål på att det fanns personer som inte gav sitt spannmål till staten.

Stalin sa att dessa personer var emot socialismen. Han kallade dem kulaker.

År 1929 beslöt kommunistpartiet om ”Fullt ut kollektivisering”. Staten skulle ta över, äga och sköta alla jordbruk i hela Sovjetunionen. De som var emot kollektiviseringen var enligt Stalin: kulaker.

Myndigheterna delade in kulakerna i tre sorter: anti-sovjetiska aktivister som skulle skjutas, fängslas eller deporteras, rika utsugare som skulle fråntas all egendom och deporteras, och politiskt harmlösa kulaker som inte fick gå med i kolchoser utan som istället fick bruka mindre bördig mark i närheten.

Ungefär 300 000 personer deporterades från Ukraina, bara under år 1930. Totalt deporterades 1,8 miljoner kulaker i hela Sovjetunionen. Av dem var 15 procent ukrainare. Myndigheterna samlade ihop dem och satte dem i överfulla järnvägsvagnar på väg till Sibirien, Centralasien eller Stilla-havskusten. Ofta släppte man av hela grupper av familjer ute på tundran, långt från civilisationen. De fick helt enkelt klara sig själva och de flesta dog.

I november år 1932 skrev de sovjetiska myndigheterna en lag som skulle skydda offentlig egendom, det som staten ägde. Det betydde att människor som stal socialistisk egendom skulle straffas med allt från minst tio års fängelse till dödsstraff. Folket kallade lagen för Småaxlagen eftersom bönder och även barn som plockade små ax på kollektivjordbrukens åkrar arresterades. Nu blev stöld av spannmål, potatis eller bröd samma slags brott som spioneri. Tidigare hade myndigheterna sett kulakerna som sabotörer som var emot socialismen. Men nu blev plötsligt alla människor på landsbygden misstänkta.

Stoppa ukrainsk självständighet

Den Ukrainska sovjetiska socialistrepubliken hade varit en del av Sovjetunionen sedan år 1922. Republiken var känd för sin bördiga mark och kallades Kornboden. Härifrån kom omkring hälften av allt spannmål som såldes till andra länder och omkring en fjärdedel av allt spannmål i hela Sovjetunionen.

År 1930 gav vädret visserligen goda skördar men kollektiviseringen av jordbruket försämrade produktionen. Året efter producerade jordbruken ännu mindre spannmål, men staten ville ha ändå ha samma andel spannmål, 7 miljoner ton. Det ukrainska

Berättarteater: Stalins skitiga näsduk

kommunistpartiet bad att få lämna in mindre del spannmål, men Stalin sa att det skulle vara orättvist mot andra regioner. Han skickade istället ut soldater för att få ihop 7 miljoner ton spannmål i den ukrainska delrepubliken. Det blev inte mycket kvar för folket att äta själva.

Stalin sa att de ukrainska ledarna var svaga och att de inte kunde klara av problemen på den ukrainska landsbygden. Men när den ukrainska partikongressen inte höll med om det, fick Stalin en ny tanke: fienden var ukrainare som var emot sovjetstaten.

Ukraina hade varit självständigt mellan åren 1917 och 1919. Då ville Ukrainas ledare skapa en stark ukrainsk kultur för att visa hur olika ukrainarna var jämfört med ryssarna. När Ukraina sedan blev en del av Sovjetunionen år 1922 fortsatte de sovjetiska ledarna att uppmuntra den ukrainska kulturen, men av helt andra skäl. Den sovjetiska staten ville stärka kulturen i de områden de tog över, stötta deras språk, och deras kulturer. Tanken var att människorna skulle känna sig hemma i den nya sovjetstaten, att man skulle tycka om och lita på det nya systemet. Då skulle de sedan inse hur bra det sovjetiska samhället var. Men Stalin ville i början av 1930-talet sätta stopp för den ukrainska kulturen. Han förbjöd det ukrainska språket och förföljde under hela 1930-talet författare, musiker och utbildade personer i Ukraina. De sattes i fängelse, skickades till arbetsläger eller sköts.

Partiarbetare fick order om att ta egendom från de ukrainska bönder som ännu inte gått med i något kollektivjordbruk. Partiarbetarna tog till och med nästa års utsäde eftersom de var rädda för att bönderna skulle äta upp det innan det såddes. De bönder som inte gav spannmål till staten fick som straff lämna in upp till femton månaders förbrukning av kött. De som gav orden visste att det inte fanns mer spannmål att ta. Då var det bättre att ta deras djur istället. Det blev ännu ett hårt slag mot bönderna som sett sina djur som det sista de skulle kunna äta, när spannmålen var slut.

Många människor dog när de försökte överleva på bark och ogräs eftersom den mänskliga magen inte är gjord för sådan föda. Under våren 1933 åt folk vad de hittade, giftiga svampar, råttor, hundar och katter. Många vittnen har berättat om hela byar som tystnade eftersom alla levande varelser jagades och åts upp. Många vittnen och överlevande berättar också om kannibalism, bönder som dödade och åt upp sina barn, eller människor som desperat åt av de människor som redan dött.

När svälten var som värst i januari 1933 förbjöd Stalin ukrainare att resa ut från republiken för att söka mat i andra delar av Sovjetunionen. Det kom order om att inte sälja tågbiljetter till personer som försökte åka in till städerna eller lämna republiken.

De sovjetiska myndigheterna ville inte att någon skulle få veta vad som hände. Utländska journalister tvingades från och med februari 1933 att ansöka om speciella resetillstånd för att få komma in i landet. Sovjetunionen förnekade alla rapporter om svält, och sa istället att sabotörer försökte förstöra kollektivjordbruken och att kulaker låg bakom problemen på landsbygden.

Hur många offer?

Vi vet idag att miljoner människor dog av svält eller på något annat onaturligt sätt i Sovjetunionen vid slutet av år 1933. Historikern Stephen Wheatcroft säger att mellan 6 och 7 miljoner människor dog i hela Sovjetunionen. Vi kommer nog aldrig att få veta exakt hur många människor som dog eftersom arkiven från den tiden är förstörda.

Historikern Stanislav Kultjytsky har studerat de tidigare hemliga sovjetiska arkiven och säger att 3,2 miljoner dog i Ukraina under svälten. Den mest noggranna beräkning som har gjorts av ett fransk-ukrainskt forskarlag under ledning av Jacques Vallin, kom fram till 2,82 miljoner döda i Ukraina.

Svälten som politik

Sovjetunionens ledare Josef Stalin skyllde först svälten på upproriska kulaker som var emot socialismen och sedan på upproriska ukrainare. Men även det nazistiska Tyskland använde svälten för att vinna politiska poäng. Tysklands största dagstidning hade en artikel på förstasidan i augusti 1933 med rubriken Hungershelvete i Sovjetryssland. Tidningen visade bilder på svältande barn och kärror fulla av döda kroppar. Man fördömde kommunisternas behandling av sin egen befolkning. Eftersom alla på den tiden visste att nazism och kommunism var fiender så kunde människor se att rapporteringen var lite överdriven. Men nazisterna fortsatte att använda svältkatastrofen som propaganda även när tyska trupper ockuperade Ukraina 1941. Tyskarna ville få med sig lokalbefolkningen mot sovjetmakten och

satte upp affischer med bilder på uppgrävda massgravar från svälten. Tyskarna kallade svältkatastrofen ett ohyggligt brott som ”judekommunister” hade gjort.

Och även idag tror några människor att judar ligger bakom svälten. Den ukrainske politikern Levko Lukyanenko har anklagat regimen i 1930-talets Ukraina och sovjetregimen, för att vara kontrollerad av judar. Den ukrainska historikern Vasyl Iaramenko har exempelvis sagt att judar är det största hotet mot Ukraina och det ukrainska folkets rättigheter ännu idag.

I det självständiga Ukraina är idag Holodomor en viktig del av landets historia. Många ukrainare ser svältkatastrofen mellan 1932 och 1933 som ett folkmord. Det säger man också i historieläroböcker, lagstiftning, dokumentärfilmer och minneshögtider. Men det var först på 1980-talet, nästan femtio år efteråt, som man började tala om den. Så länge som Sovjetunionen fanns, fram till år 1991, var man tydlig från sovjetledningens håll med att det aldrig var någon svält, bara problem med kollektiviseringen.

År 1986 kom så boken: *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivisation and the Terror-Famine* av den kände historikern Robert Conquest. Boken blev början på ny forskning om svälten och från och med nu började man också att tala om det som ett folkmord.

Var det folkmord?

Forskare i andra länder har haft svårt att kalla Holodomor för folkmord eftersom händelsen inte helt följer FNs beskrivning av vad ett folkmord är, att man medvetet försöker mörda ett helt folk bara för att de tillhör sin folkgrupp. Men två olika kommissioner har på slutet av 1980-talet kommit fram till att det var ett folkmord på just ukrainare. Den ena kommissionen har arbetat på uppdrag av den amerikanska kongressen och den andra kommissionen arbetade under ledning av den svenska juridikprofessorn Jacob W.F. Sundberg. Europaparlamentet har sagt att det var ett folkmord och så har även ett sjuttioal regeringar runt om i världen.

Historikern Hiroaki Kuromiya menar att det inte är säkert att det var ett folkmord. Han säger att det inte finns några bevis för att Stalin verkligen ville döda miljoner människor. Tvärtom, säger han, så försökte Stalin att dölja svälten. Stalin försökte stoppa journalister från att resa till de drabbade områdena och han rensade undan dokument i arkiven. Hiroaki Kuromiya

Berättarteater: Stalins skitiga näsduk

säger också att för att det ska vara folkmord så måste man kunna bevisa att det var just ukrainare som man ville skulle dö.

Ingen vet, men det är inte särskilt troligt att det någonstans i arkiven från det gamla Sovjetunionen finns ett dokument underskrivet av Stalin där han ger order om folkmord. Det skulle i sådana fall ha kunnat lösa frågan om tragedin Holodomor verkligen var ett folkmord eller inte. Den frågan måste vi nog försöka svara på idag istället.